

Kitabiyat

Yayın Deęerlendirme/ Review

Bir Osmanlı Şehri Şam

Ahmet Köç*

Richard Van Leeuwen (2012). *Bir Osmanlı Şehri Şam*,
(Çev. H. Ebru Aksoy), Küre Yayınları.
ISBN 978-605-5383-22-0

Geçmişten günümüze vakıf eserlerinin şehir mekanlarının oluşumunda ne ölçüde belirleyici rol oynadığı göstermek bir anlamda o kültürün değerlerinin anlaşılmasına olanak sağlamıştır. Richard Van Leeuwen'in Bir Osmanlı Şehri Şam isimli eseri de vakıfların kuruldukları yerlerde nasıl bir fonksiyon ortaya koyduklarını ele almaktadır. Şam'ın büyük bir şehir olarak rolünü belirleyen kurumların vakıf binaları olması, onların önemini gün yüzüne çıkarmaktadır. Bu çalışmada Şam şehrinde bulunan vakıf binalarının basit, önemini yitirmiş eserler olmadığı, tam aksine her eserlerin sosyal, iktisadî ve siyasî alanın işlevlerinin bütünleştirilmesini teşvik ettiği iddia edilmektedir.

Richard Van Leeuwen'in Bir Osmanlı Şehri Şam isimli bu eseri, esasında 1999 yılında "Waqfs And Urban Structures, The Case of Ottoman Damascus" adıyla Brill tarafından yayınlanan İngilizce çalışmanın çevirisidir. Türkçe'ye H. Ebru Aksoy tarafından 2012 yılında çevrilen bu eser, Küre Yayınları tarafından yayınlanmıştır.

Eser özellikle Osmanlı şehirleri ve vakıf konularına ilgi duyan araştırmacılara yol gösterir mahiyettedir. Şam şehrinin geçmişte hangi dönemlerde daha fazla miktarda geliştiğini eserde örneklerle görmek mümkündür. Leeuwen'in Şam kitabını okuduktan sonra kendi kendimize bazı soruları sormamız gerekmektedir. Bir kere tarihi süreçte Emevi, Zengiler, Eyyübi, Memlûklü ve Osmanlı devletlerinin hâkimiyeti altında bulunan şehirde, her dönemde imar faaliyetleri sürdürülmüş olmakla birlikte, şekilsel açıdan zamanla yapı farklılıklarının oluştuğu, yani birbirinden farklı yapısal özelliklerle eserler meydana getirildiği anlaşılmaktadır. Doğal olarak siyasî açıdan farklı dönemlerin, farklı mimarî özellikler geliştirmesi de kaçınılmazdır. O halde Emevi, Zengiler, Eyyübi ve Memlûklü devletleri döneminden Osmanlı devrini ayıran temel özellikler nelerdir? Ya da başka bir ifade ile Şam şehrinin fiziki görünümünün şekillenmesinde Osmanlı devri eserlerinin etkisi nedir? Osmanlı devri için bakıldığında Şam şehrinde XVI. yüzyılda yapılan eserlerin, XVII. ve XVIII yüzyıllardan farkı var mıdır?

Son olarak Osmanlı devlet adamları tarafından Şam şehir merkezine yapılan eserlerin ne anlam ifade ettiği ve şehrin silüetine bunların yansımaları, çalışmanın ana eksenini oluşturmaktadır. Nihayetinde Leeuwen bu çalışmasında, Osmanlı devrinde inşa edilen vakıf eserler vasıtasıyla şehirdeki devlet-toplum ilişkilerini ve bu ilişkilerin kurumlaşmasını derinlemesine ele almaktadır.

Kale, cami ve pazar yerinden oluşan şehir sistemi, genel olarak dünyevi güç/iktidar, dini meşrûiyet ve iktisadî düzenden oluşan üç temel yapının bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. Elimizdeki bu eserde Leeuwen, Şam şehrinin Emevi, Zengiler, Eyyübi, Memlûklü ve Osmanlı gibi farklı siyasî yapıların idaresi altında hangi yönlerden ön plana çıktığını ortaya koymaktadır. Nasıl ki, Emevi devrinde Halife Velid'in inşasına başladığı Emeviye Camii, nisbeten yakın zamanda fethedilen Şam şehrinde halifenin otoritesini sağlamlaştırmak için yapıldıysa, benzer şekilde her dönemde yapılan abidevî eserlerin ayrı bir anlamı vardı. Emeviye Camii sayesinde İslam'ın zaferine adanan abidevî bir yapı ortaya çıkarılmıştır. Caminin yapılmasına sosyolojik olarak başka anlamlar da yüklenebilir. Öte yandan Halife Velid tarafından inşaatına başlanan Emeviye Camii'nin yapılışı, bir güç sistemini ortaya koymaktadır. Daha önceki değerlerden ayrı olarak, farklı sosyal ilişkiler ve farklı bir hükümdarlığa dayanan güç sistemine işaret eden Emeviye Camii, aynı zamanda Şam şehrinde egemen olacak yeni güç sisteminin somut manifestosu olarak ortaya konmuştur.

Siyasî açıdan tarihçiler, vakıf eserlerine farklı anlamlar yükledikleri için vakıf-şehir ve iktidar üçlüsünün bir arada düşünülmesi gerektiğini ortaya koymuşlardır. Dolayısıyla ifade edilen bu üçlü yapının izahı için bir teoriye ihtiyaç duyulduğundan Richard van Leeuwen çalışmasını, Pierre Bourdieu'nun iktidar fikri görüşü ile ele almıştır. Zira vakıf-iktidar ilişkisini en güzel izah edebilecek teori Bourdieu'nin tespitleridir. Bu sayede Leeuwen, zaman içerisinde kurumsallaşan vakıf sisteminin ülkede çeşitli kesimlerin kazanç ve sembolik güç elde etmek amacıyla ellerindeki malzeme ve sermaye ile vakıf yatırımla-

* Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, akoc@balikesir.edu.tr

rına başladıklarını ve böylece, farklı bir sektörün doğduğunu ifade edebilmiştir.

Leeuwen'in eserinin birinci bölümünü "Vakıf Alanının Oluşumu" olarak belirlemiştir. İslam'ın ilk dönemlerinden, Osmanlı devrine kadar gelen süreçte, vakıf müesseselerinin çoğalması, ister istemez bu yapıların kurulmasına temel oluşturacak fikhî bilginin ortaya konmasına ve böylece vakıf kavramının hukukî alt yapısının izahı için gerekli bilginin üretilmesini sağlamıştır. Doğal olarak Osmanlı Devleti, gelişen siyasî şartlar ve devletin vakıfları ayakta tutabilmek için ihtiyaç duyduğu her türlü fikhî bilginin üretilmesi ve buna göre oluşturulması gerekli çalışmaları başlatmıştır. Devlet kanılıyla yasalar çerçevesinde vakıf bilgisinin üretilmesi ve kitabî hale getirilmesi bir zorunluluktan doğmuştur denilebilir. Bu anlamda vakıf konularına farklı yaklaşımlar getiren Ebû Yusuf, Hassaf ve Trablusî'nin yazdığı eserler, vakıf kurumları için ihtiyaç duyulan teorik alt yapısının oluşmasına imkan sağlamıştır. Zaten geçmişten beri kütüphanelerde karşımıza çıkan Ahkâmî'l- Evkâf türünden eserlerin pek çoğu, ortaya çıkan sorunlar neticesinde yazılmış eserlerdir. Bu açıdan bakıldığında Leeuwen'in eserinde haklı olarak vakıf bilgisinin temelindeki kaynakları izah etme ihtiyacı duyulduğu görülmektedir.

Leeuwen'in Şam şehri çalışmasında, vakıf- ulemâ ve devlet üçlüsünün aynı başlık altında ele alındığı görülmektedir. Vakıf kurumunun devlet ve ilmiye sınıfı mensuplarından ayrıştığını, birbirleriyle ilgisiz, bağlantısız konumlarda olduklarını söylemek mümkün olmadığına göre, acaba vakıf sistemi içinde devletin ve ulemanın konumu nedir sorusu çalışmada ayrıntılı olarak ele alınmıştır. İlmiye sınıfı mensuplarının sadece karar veren, hukukî meselelerde ve yönetsel güçleriyle sistem içinde istihdam edilen kişiler olmadıkları açıktır. Ulemanın fikhî açıdan devletin işini kolaylaştırmak için kitaplar yazdıkları ve bu sayede vakıf hukukunun doğduğunu görebilmek gerekir. Öte yandan ilmiye sınıfı mensupları Osmanlı devrinde çeşitli vakıflar kurmak ve desteklemek konusunda neredeyse ümerâ sınıfı kadar etkin rol oynamışlardır.

Devletin sahibi olarak padişah ile ulema sınıfı arasında da aynı şekilde yakın bir bağ vardır. Ulema sınıfının tayini meselesinde padişahın sorumluluğunun olması, ulemanın da vakıflar gibi devlet yönetiminden ayrı, bağlantısız bir grup olmadığını ortaya koymaktadır. Diğer İslam devletlerine nazaran Osmanlı ulemasının sadece vakıf kurumlarını

yönetme ve denetleme görevleri dışında, kendileri tarafından inşa edilen vakıf binaları ile daha çok ön planda buldukları görülmektedir. Osmanlı uleması, ümerâ sınıfından sonra en fazla vakıf yapan grubu oluşturduğuna göre, onlar sadece var olanı yaşatmaktan ziyade, kendileri de birer vâkıf olarak topluma hizmet götürmüşlerdir. Bunun Şam şehrindeki en güzel örneklerinden biri, yerel ulemeden olan Muradî ailesine mensup pek çok kişinin vakıf kurmuş olmasıdır.

İkinci kısımda yazar, "Osmanlı Şam'ında Vakıf Alanı" adı altında şehrin manevî bir merkez olarak gelişmesi için devlet adamlarının bölgeye yaptığı yatırımları ele almaktadır. Osmanlı devrinde Şam şehrinin üstlendiği görev değiştiği için bölgenin alt yapısı yeniden ele alınarak özellikle gelip giden hacıların rahat bir biçimde konaklayabilmesi için kapsamlı bir elden geçirmeye tâbi tutulduğu görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nin uyguladığı imar faaliyetlerinin geniş ve kapsamlı olması bir yana, bu programın devlet adamları tarafından bilinçli bir biçimde geliştirilmesi burada özellikle vurgulanmaktadır.⁽¹⁾ Şam şehrinin sistemli bir politika çerçevesinde büyük vakıf külliyesi ile şehrin çehresinin değiş-tirmeye başlaması, Yavuz Sultan Selim dönemine denk gelmektedir. Yavuz Sultan Selim'in⁽²⁾ Endülüslü mutasavvıf Muhyiddin-i Arabî'nin Salahiye'de bulunan türbesi yanına büyük bir külliye yaptırarak manevî kazançlarını arttırmaya yönelik faaliyetlerini dikkatle okumak gerekmektedir. Bunun yanı sıra Yavuz Sultan Selim yaptırdığı külliye vasıtasıyla yönettiği reayasına kendisinin dini bir lider olarak tanıtması işte bu eserler vasıtasıyla olmuştur. Benzer şekilde Yavuz Sultan Selim, Devlet-i Âli Osman'ın bir üyesi olarak reayadan bazı beklentiler içerisinde olduğunu da bu eserlerle halkına hatırlatmıştır. Osmanlı padişahının kendi halklarından en büyük beklentileri, devletin devamı ve kendi sıhhatleri için duada bulunmaları idi. Yazar Leeuwen bu konuda meseleyi daha ileriye taşımak suretiyle, padişahlar tarafından yapılan her külliyenin, kurucusunun dinî alandaki hassasiyetlerini ortaya koyan, şahsî eğilimlerini vurgulayan ve bölgenin sosyal refahına katkıda bulunan özellikleri olduğunu ifade etmektedir.

Leeuwen'e göre Yavuz Sultan Selim'in ve Osmanlı ümerasının bölgeye yaptıkları vakıf yatırımlarının, diğer bölgelere yaptıkları yatırımlardan daha farklı anlamları vardı. Bir kere Şam şehrinin bulunduğu

1. Osmanlı padişahlarından Fatih Sultan Mehmed tarafından şehirlerin imarı hakkında ilk önemli girişim başlatılmıştır. Rivayete göre Fatih, İstanbul'u fethettikten sonra ileri gelenlerden şehri güzelleştirip büyütecek ve burayı kendi saltanatına uygun hale getirecek yeni hamam, han, bedesten, cami, mescit, mektep, hastane ve imaretle donatmalarını istemiştir. Başlatılan inşaa programı sayesinde sadece İstanbul değil, Anadolu, Balkanlar ve diğer Arap şehirlerinde yapılan imar faaliyetleri ile şehirler donatılmıştır.

konum, Hac yol güzergâhında bulunması sebebiyle dinî açıdan manevî kazanımların üst seviyede olduğu kesindir. Öte yandan hacıların vakıf dükkânlarından alışveriş yapıyor olması ve vakıf hanlarında konaklamaları, bölgedeki müesseselerin daha da canlanmasına imkan sağlamıştır. Bu sayede sürekli hacıya gidip gelen kabilelerin, tüccar kervanlarının ve derviş ve talebelerin uğrak yeri haline gelen Şam şehrindeki vakıf yapıları, XVI. yüzyılda hiç beklenmedik şekilde olağanüstü şekilde gelişmiştir. Şehrin fizikî açıdan gelişip büyümesinde, büyük vakıf eserleriyle donatılmasının da rolü vardır. Çünkü, Şam şehrinin değişen çehresi, buranın bir cazibe merkezi haline gelmesine olanak sağlamıştır. XVIII. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Şam'ı artık, hac organizasyonunun idarî, lojistik, malî açılarından güneydeki en büyük merkezi haline gelmiştir.

Şam şehrinin vakıf yatırımlarıyla ön plana çıkması, Osmanlı padişahlarının bölgeye bakış açısını da değiştirmiştir. XVI. yüzyılın ilk yarısında bölgedeki diğer şehirlerden büyüklük bakımından fark edilemeyen Şam şehri, yüzyılın ikinci yarısından itibaren, gelişmiş bir şehir olduğunu hissettirmeye başlamıştır. Sosyal donatılarıyla sürekli büyüyen Şam şehri, ister istemez bir eğitim ve ilim merkezi haline de gelmiştir. Başlangıçta Yavuz Sultan Selim ile başlayan Şam şehrindeki vakıf eserlerinin kurulması faaliyetleri sonradan bölgeye atanan paşalar vasıtasıyla sürdürülmüştür.

Anadolu, İran, Orta Asya ve diğer Suriye şehirlerinden onbinlerce hacı adayının konaklama merkezlerinden olan Şam şehrinin sosyal yapısının bu süreçte değişmeye devam ettiği muhakkaktır. Şehirde konaklayan binlerce hacı adayına her türlü hizmetin verilmesi, şehirde büyük bir ticarî hareketliliğe ve daha ciddi bir idarî organizasyonun olması gerektiğini ortaya koymuştur. İfade edilen Şam şehrindeki bu ticarî hareketliliğin kurulması ve sürdürülmesinde vakıf yapılarının rolü büyüktür. Sonuçta vakıf binalarının önemli işler görmesi, onların kazanımlarını arttırdığı için yeni vakıfların kurulmasına da ön ayak teşkil etmiştir. Bu durum yeni fırsatlar da oluşturulmuş ve Şam vakıflarının zenginliğinden şüphe duyulmaz hale gelinmiştir.

XVI. yüzyılda ümera sınıfından Lala Mustafa Paşa'nın Şam şehrinde bulunan vakıf yapıları onun büyük bir müessese olduğunu ortaya koymaktadır. Sadece Lala Mustafa Paşa Vakfı'na ait imaret, fırın, hamam, çeşme, cami, mektep, ev, ahır, tarla, meyve bahçeleri, değirmen, 62 köy ve çeşitli çarşılarda bulunan 290 dükkandan oluşan geniş bir

mülk organizasyonu vardı. Benzer şekilde Derviş, Sinan, Murad ve Esad Paşaların bölgede kurdukları vakıflar, büyüklük bakımından Lala Mustafa Paşa Vakfı'ndan çok da farklı değildir.

Genel olarak bakıldığında, XVI. yüzyılın ikinci yarısında oluşturulan ümerâ vakıflarının önemli ortak özellikleri vardır. Bunlardan birincisi vakıfların tümünün ekonomik amaçlı olduğu kesindir; hanlar, çarşılar, imalathaneler ve diğer iktisadî mülklerin yeniden inşası öncelikli hedef olmuştur. İkincisi çoğu durumda vakıflardan istifade edenler vâkıfın kendisi, ailesi ve ahfâdı olmuştur. Buradan da anlaşılıyor ki; bu yüzyılda kurulan ümerâ vakıflarının önemli bir kısmı yarı- aile vakfıdır. Üçüncüsü vakıfların iktisadî faaliyetleri ağırlıklı olmakla birlikte, eğitim ve dinî eserleri de yatırımlar yapmışlardır. Dördüncüsü söz konusu ümerâ vakıfları sadece Şam şehir merkezinde değil, bölgeyi saran geniş bir alanda iktisadî varlıklarını göstererek bir ağ oluşturmuşlardır. Leeuwen'e göre vakıfların bu özellikleri onların imparatorluk siyasetinin ayrılmaz bir parçası olduğu şeklindedir. Bu durum aynı zamanda başkent ile fethedilen eyaletler arasındaki uyumu geliştirme mekanizmasının devamıydı. Sonuçta XVI. yüzyılın ikinci yarısında Şam valileri tarafından kurulan vakıflar önemli anlamlar ifade etmektedir. Yazara göre bu vakıflar, devlet destekli projelere dinî anlamlar katmak suretiyle Şam'da Osmanlı otoritesini güçlendirmiştir.

Son kısımda ise Leeuwen, Osmanlı idaresinde kurulan dini yapıların önemi üzerinde ayrıntılı değerlendirmelerde bulunmaktadır. Yazara göre Şam şehri, XVI. yüzyılda kurulan ümerâ vakıfları sayesinde iktisadî açıdan zengin bir donanımına kavuşarak hem sur içindeki ticarî mekânların, hem de sur dışındaki yeni yerleşim mekanlarının merkezini oluşturarak etraflarına yön vermişlerdir. Öte yandan XVII. yüzyılda kurulan Şam vakıflarının, XVI. yüzyılda kurulanlar kadar zengin olmadıkları, kentsel gelişim açısından nispeten fakir bir durum sergilediği ifade edilmektedir. Ancak XVI. yüzyılda kurulan vakıf yapılarındaki ticarî hayatın kaldığı yerdin devam ediyor olması, şehirde sürekliliği sağlayan en önemli unsurdur. XVIII. yüzyılda kurulan büyük vakıflar ise Şam şehrinin gelişim çizgisi üzerinde daha etkili bir konum sergilemekte ve bu sayede şehir iki kulvar üzerinde büyümesini sürdürmüştür.

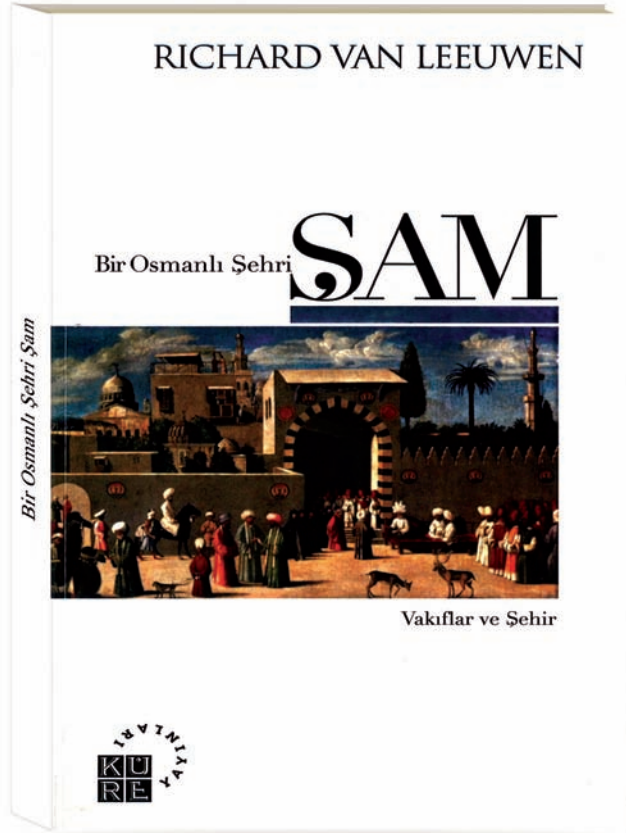
Sonuç olarak, vakıf şehirciliği boyutundan bakıldığında; İslam şehirleri üzerine önce Max Weber, sonra diğer oryantalistler tarafından sürdürülen

2. Yavuz Sultan Selim'in Şam şehrinde inşâ ettirdiği yapılar bir hayli fazladır. Özellikle İbn-i Arabî Türbesi, Şeyh Hüseyin el Cebâvî Za viyesi ve Semâdi tarikatına yaptığı yardımlar, padişahın Şam'da kaldığı süre içerisinde şehrin ulularına verdiği önemi göstermektedir.

olumsuz görüşlere Şam şehrinin organizasyonu üzerinden cevap vermek mümkündür. Weber ve onun takipçileri için vakıfların kötü tarafı, kapitalist ilişkilerin oluşumu ile kendini gösteren iktisadî kalkınmayı engellemesidir. Aynı şekilde Weber vakıfları, gayrimenkul varlıkların kullanımını felce uğratan sistem olarak ifade etmektedir. Oysa bugünkü dünyada ortaya çıkan yeni bakış açıları ve yaklaşım tarzları Weber'in tezlerini çürütmektedir. Nitekim Leeuwen'ın da belirttiği gibi, bir kere vakıfların zamanla genişleyen iktisadî potansiyelleri toprak sisteminin sınırlarını genişletmiştir. Aynı şekilde malların vakfa çevrilmesi, belirli mülkiyet haklarını garanti altına almış olması nedeniyle mülkiyet ilişkilerinin daimi surette denetim ve kısıtlamaya tabi olduğu bir ekonomide bu haklar kıymet kazanmıştır. Nihayetinde, mülklerin statüsünün sabit oluşu genellikle güvenli sermaye yatırımlarına imkan sağlamış ve vakıflar, iktisadî hayatı canlandırmak, ticarî binaları kurmak, pazar yerlerini oluşturmak, alt yapıları kurmak şeklinde karşımıza çıkan projelerin desteklemişlerdir. Bu durumda Weber'in ifade ettiği görüşler, vakıfların iktisadî hayatı ve toprak sistemi üzerindeki etkileri bakımından geçersiz duruma gelmektedir.

Nihayetinde, şehirlerin iktisadî önemi kavranmak isteniyorsa; öncelikli olarak vakıfların inşâ ve ihyâ projelerine bakmak gerekmektedir. Bu projelere bakıldığında ise vakıfların, şehir merkezlerinin esas çekirdeği oluşturduğu, gelişim çizgilerini belirlediği görülmektedir. Osmanlı devrinde Şam şehrinde yaşananlar da bunlardan farklı değildir. Şehirde yapılan vakıf eserleri, iktisadî hayatta büyük bir canlanma ve toplumun ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik politikalarla etkili bir mekanizmaya dönüşmüştür. Öte yandan kurulan her vakıf binasının çevresiyle

uyum içerisinde onları birleştirici, bütünleştirici rolünün olması, halkın sosyal bütünleşmesine katkı yaptığını ortaya koymaktadır. Böylece, Şam şehrinde oluşturulan, toplumsal buluşmanın merkezleri olan cami, mescit, mektep, hamam, bedesten, han ve çarşılarda mirasın taşıyıcıları olarak kültür, canlı tutulmuştur. Yapılan tarihî eserlere bakıldığında bu durumu görmek mümkündür. Sonuçta, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Şam'ın canlılığını korumasını ve sürekli olarak gelişmesini, büyük ölçüde sağlam vakıf altyapısına borçlu olduğunu söylemek haksızlık olmayacaktır.

Hurufât Defterlerinde İki Osmanlı Şehri: Maraş ve Ermenek

Hasan Demirtaş*

Pakize Yıldız (2012). *Maraş Şehri Vakıf Eserleri*, Konya:Çizgi Kitabevi.
ISBN :978-605-4639-15-1

Mevlüt Eser (2012). *Ermenek Kazası ve Köyleri Vakıf Eserleri*, Konya:Çizgi Kitabevi.
ISBN : 978-605-4451-87-6

Vakıflar, diğer İslam devlet ve toplumlarının tarihlerinde olduğu gibi, Türk-İslam tarihinin sosyal, kültürel ve ekonomik hayatında da önemli bir yer tutar. Osmanlı Devleti'nde gerek bürokratik olarak gerekse arşivcilik alanında defter tutma ve kaydetme usulü esas kabul edilmiş ve deftere kaydedilmeyen hüküm ve beratlar geçersiz sayılmıştır. Devlet işlerinde devamlılığın sağlanabilmesi, kişi ve kamu haklarının korunabilmesi için tutulma amacına yönelik olarak farklı isimler altında ve seriler halinde defter tutma, bürokratik bir gelenek olarak devletin sonuna kadar devam etmiştir. İdarî olarak hukukî, askerî ve malî alanlarda teşkilatlanmış olan Osmanlı Devleti, bu teşkilatlarındaki bürokratik iş ve işlemleri defterlere kaydederek, günümüzde de istifade edilmekte olan devasa arşivler meydana getirmiştir. Bu arşivlerden biri olan Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA) Selçuklu, Beylikler, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde kurulan vakıfların günümüze ulaşan vakfiyeler, vakıflarla ilgili ferman, berat, ilam gibi belgeler ile vakıf müessesesinin işleyişi ile ilgili muhtelif muameleleri içeren defterlerden oluşmaktadır. Bu defterler fihrist defterleri, vakfiye defterleri, vakıf hukuku ve idaresi ile ilgili defterler, görev tevcih defterleri ve son olarak da vakıf sistemi ve harcama kalemi defterleri olarak tasnif etmek mümkündür.

Yukarıdaki tasnif çerçevesinde vakıf görev tevcih defterleri içerisinde yer alan Hurufât Defterleri, Atik Şahsiyet Defterleri ve Yeni Şahsiyet Defterleri vakıf çalışanlarının atama kayıtlarının tutulduğu defterler olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı Devlet teşkilatında tüm memuriyetlerde olduğu gibi vakıflarda da herhangi bir cihet, görev veya vazife, atanan kişinin görev yapma yetkisiyle birlikte, ismini, niçin verildiğini ve kendisinden ne istenildiğini, vazife karşılığında ücret olarak ne aldığı gösteren beratlar ile verilir. Atamalara bakıldığında aşağıdan yukarıya ve yukarıdan aşağıya işleyen bir bürokratik silsilenin var olduğu göze çarpmaktadır. Herhangi bir vakıfta, herhangi bir sebeple bir görevli değişimi, arz yetkisine sahip mütevellî ve nazır gibi vakıf yöneticisi veya kadı ve nâib

gibi yerel yöneticilerin arzlarıyla durum ilgili kazaskerliğe bildirilir, ilgili kazaskerlikçe durum üst makamlara ilam edilir ve nihayetinde ilgili vakıftaki söz konusu görev değişikliği dönemin padişahının tuğ-rasını taşıyan tevcih beratının yazılmasıyla ve bu beratın defterlere kaydedilmesinden sonra aynı bürokratik silsilenin geriye doğru işletilerek ilgili görevliye ulaştırılmasıyla gerçekleşmektedir. Evkâf Nezareti öncesi Anadolu ve Rumeli Kazaskerlikleri tarafından, nazaret sonrası ise Evkâf Nezareti tarafından kayıt altına alınarak yukarıda isimleri zikredilen vakıf görev tevcih defterleri serileri oluşturulmuştur.

Osmanlı Devleti'nde vakıflarda 1689-1840 yılları arasında gerçekleşen atamaların arz ve berat kayıtları Anadolu ve Rumeli Kazaskerlikleri tarafından defterlere kaydedilmesiyle Anadolu ve Rumeli olmak üzere iki seriden ve toplamda 216 defterden oluşan Hurufât Defterleri serisi meydana getirilmiştir. Kaza idarî yapılanması baz alınarak kaza isimlerinin alfabetik olarak sıralanması ve her bir atama kaydının ilgili kaza ismi altına tarih sırasına göre kaydedilmesiyle oluşturulmuş olan Hurufât Defterleri'nde yar alan atama kayıtlarında kaza, köy, kasaba, mahalle ve diğer yerleşim birimlerinin adları ve nâm-ı diğerleri, vakıf ile vâkıfın adı, vakıf müessesesi ismi, görev türü, görev ücreti, eski görevlinin adı, eski görevlinin görevden ayrılma sebebi ve yeni görevlinin ismi, atama yazışmasını gerçekleştiren arz sahibi ve atama tarihi gibi bilgiler yer almaktadır. 17. yüzyılın sonlarından 19. yüzyılın ortalarına kadar yaklaşık bir buçuk asırlık zaman dilimini içeren, öncelikle vakıflar üzerine araştırma yapanlar olmak üzere, şehir tarihi ve sanat tarihçileri açısından da önemli bilgiler ihtiva eden Hurufât Defterleri üzerine son dönemde bilimsel çalışmaların sayısında artış göze çarpmaktadır.

Tanıtmı yapılan iki kitap, Hurufât Defterleri baz alınarak yapılmış iki yüksek lisans tezinin kitaplaştırılma çalışmasıdır. Bunlardan ilki, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Yusuf Küçükdağ'ın danışmanlığında, Pakize Yıldız tarafından hazırlanan Hurufât Defterlerine Göre

* Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Öğrencisi.

Maraş Kazası ve ikincisi de yine aynı öğretim üyesi danışmanlığında Mevlüt Eser tarafından hazırlanan Hurufât Defterlerine Göre Ermenek başlıklı çalışmalardır. Bu çalışmalardan ilki, Maraş Şehri Vakıf Eserleri (Çizgi Kitabevi, 2012) ve ikincisi de Ermenek Kazası ve Köyleri Vakıf Eserleri (Çizgi Kitabevi, 2012) adıyla yayınlanmıştır.

Her iki kitapta da dikkatimizi çeken ilk husus, tez çalışmaları kitaplaştırılırken başlıklarının değiştirilmesi olmuştur. Bilindiği üzere her bilimsel çalışmada başlığın söz konusu çalışmayı en iyi şekilde yansıtmayı gerekmektedir. Yıldız'ın kitabında kullanılmış olduğu "Maraş Şehri Vakıf Eserleri" başlığı, 1071 Malazgirt Savaşı akabinde İslamlaşmış, Selçuklu, Dulkadiroğulları ve nihayetinde Osmanlı hakimiyeti sonrası günümüze ulaşmış olan Maraş şehrinde, tüm bu dönemlerde kurulmuş vakıf eserlerini çağrıştırmaktadır. Yine aynı şekilde Eser tarafından kullanılan "Ermenek Kazası ve Köyleri Vakıf Eserleri" başlığı Anadolu Selçuklu Devleti, Karamanoğulları Beyliği ve Osmanlı Devleti zamanlarında önemli bir yerleşim yeri olan Ermenek'in tüm bu dönemlerdeki vakıf eserlerini akla getirmektedir. Oysa her iki kitabın önsözleri okunduğunda, söz konusu çalışmaların Hurufât Defterleri kaynaklı olduğu, konunun zenginleştirilmesi açısından Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan vakıflarla ilgili muhtelif fonlardan yararlanıldığı yazarlarınca ifade edilmektedir. Her iki yazar kitaplarında kullanmış oldukları başlıklara "Hurufât Defterlerine Göre" ifadesini veyahut da çalışmanın sınırlarını gösteren tarihleri eklemiş olsalardı, kitapların başlıkları ile muhtevaları arasındaki bağlantı daha kolay kurulabilirdi.

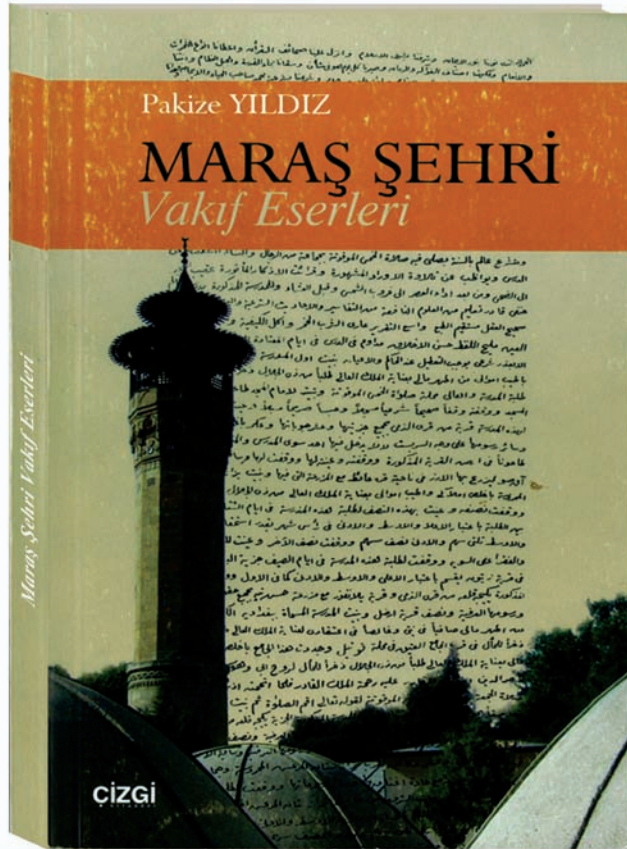
Yıldız'ın Maraş Şehri Vakıf Eserleri adlı kitabı, giriş ve sonuç bölümleri dışında dokuz bölümden oluşmaktadır. Yazar tarafından kitabın önsözünde, Maraş Kazası'na bağlı nahiye ve köylerin kapsam dışında bırakılarak konunun daraltılmak amacıyla olduğu belirtmekte, giriş kısmında, amacının Maraş şehrinde Osmanlı döneminde bulunan sosyal içerikli eserleri tespit etmek ve toplumun yaşayış biçimini belgeler ışığında aydınlatmak olduğu ifade edilmektedir.

Maraş Kazası ile ilgili Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan 25 adet Hurufât Defteri kayıtları ile Başbakanlık Osmanlı Arşivi tasniflerinden olan Muallim Cevdet, Cevdet Evkaf ve Cevdet Maarif kataloglarında bulunan belgelerin

kaynak olarak kullanıldığı çalışmada, kaynaklar hakkında giriş bölümünde bilgiler verilmiştir. Özellikle çalışmanın temel kaynağı olan Hurufât Defterleri hakkında çok sınırlı sayılabilecek bir bilgi verilirken, çalışmada kullanılan Başbakanlık Osmanlı Arşivi fonlarından ne tür belgelere ulaşıldığı bilgisinin yerine fonlar hakkında genel bilgi aktarılmıştır.

Maraş şehrinin coğrafi konumu ve tarihçesine yer verilen kitabın ilk bölümünde, şehrin adının kaynağı ve Hititlerden Osmanlılara tarihsel süreç içerisinde Maraş'ın durumu hakkında bilgiler verilmiştir. Maraş Şehri Mahalleleri başlığını taşıyan ikinci bölümde, Hurufât Defterleri'nden 71 mahalle tespit edilmiştir. Yazar tespit etmiş olduğu mahalleleri "Eski Mahalleler" ve "Diğer Mahalleler" başlıkları altında ele almış, söz konusu mahallelerdeki vakıf eserlerin isimlerini vermiştir.

Maraş vakıflarının incelenmiş olduğu üçüncü bölümde, yazar vakıflar hakkında genel bilgiler verdikten sonra Maraş'ta kurulmuş vakıfları türlerine göre "Avarız, Nukud (Para) ve Çerâğ Vakıfları" ve "Hayrî Vakıflar" başlıkları altında incelemiştir. Yaza-

rın tespitine göre Maraş'ta 16 adet nukud, 5 adet avarız ve nukud, 1 adet de çerâğ vakfı bulunmaktadır. Yine yazarın tespitine göre Maraş'ta kurucularının adlarıyla anılan 12 adet hayrî vakıf bulunmaktadır.

Kitabın dördüncü bölümünde Maraş Kazası vakıf görevlilerini ele alınmıştır. Yazar vakıf yöneticileri olarak kadı, naip, mütevellî, nazır, kâtip, cabi, süvari cabi; din hizmetlerinde çalışanlar imam, hatip, müezzin (Cuma, akşam, Pazartesi, Çarşamba, Pazar, suffe, çardak, pencere dışı, kapı müezzinleri), mahfil, ser-mahfil, vaiz, sala vaizi, kürsü şeyhi, duagu, cüzhân, aşırhân, yasinhân, temcidhân, devirhân, naathân, ihlashân, fetihhân, muhammediye okuyucusu, kıssa-i şerif okuyucusu, fıkıh-ı şerif okuyucusu, noktacı, muarrif, muvakkit, zaviyedar; temizlik ve aydınlatma hizmetlerinde çalışanlar ferâş (Cuma, kenif/ayak çeşmesi, çeşme, çardak ferâşları), kayyum, kennas, çerâğdar (minare, çeşme çerâğdarları), hâfız-ı bisat, zâbit-i miftah; eğitimle ilgili görevliler müderris, dersiamm, şeyh-i ders-i amm, şeyhü'l-kurra, muallim-i sıbyan, buk'adar; bakım ve onarımcılar meremmatçı, ser-meremim, loğkeş (kenif, ayak çeşmesi loğkeşleri), neccar, tokatçı; suyla ilgili görevliler mîr-âb, kanavatçı (abdesthane, çeşme kanavatçıları), su yolcu, mutemed, tufancı; kütüphane görevlileri hafız-ı kütüp, kütüphane ferraşı; imaret görevlileri imaret şeyhi, tabbah, kilerci, ateş-bâz, müvezzi; esnaf ve ticaret görevlileri ahi baba, kethüda, şeyh, şeyh-i seb'a, ser-dellal, münâdi-yi salat, diğer görevliler müjdeci olmak üzere on başlıkta farklı vakıf kollarında hizmet veren görevli türlerini ortaya koymuştur.

Beşinci bölümde yazar Maraş'ta kurulmuş eğitim kurumlarını konu edinmiştir. Yazarın tespitine göre Maraş Kazası'nda 7 mektep ve 18 medrese bulunmaktadır. Altıncı bölümde Maraş'ta bulunan tasavvuf yapıları olarak zaviye, buk'a ve türbeler karşımıza çıkmaktadır. Yazarın tespitine göre Maraş'ta 24 zaviye, 7 buk'a ve 1 türbe bulunmaktadır. Sosyal ve Ticari yapıların ele alındığı yedinci bölümde Maraş'ta bulunan 1 imaret, 2 hamam, 1 çeşme, 2 kastel, 2 kütüphane, 2 han, 1 çarşı (sûk-ı sultani), 2 dink¹, 2 değirmen bulunmaktadır.

Yıldız kitabının son iki bölümü olan sekiz ve dokuzuncu bölümlerini Maraş Kazası'nda bulunan cami ve mescitlere ayırmıştır. Yıldız'ın tespitlerine göre 85 cami ve 97 mescit bulunmaktadır. Yine yazarın tespitine göre 71 mahallesi bulunan Maraş Kazası için cami ve mescit sayısının fazla olduğu düşüncesi hasıl olmaktadır. Diğer taraftan mescitlerin minber vaz' edilerek camiye dönüştürülmesi, cami ve mes-

citlerin zaman içerisinde isim değiştirerek farklı isimlerle anılabiliyor olmaları düşünüldüğünde yazar tarafından verilen rakamların biraz daha aşağıya çekilebilmesi mümkündür. Zira var olan bir cami veya mescide hayır sahibi bir kişi tarafından bakım/onarım veyahut da herhangi bir hayır amacıyla vakıf kurulması, var olan cami veya mescitlerin zaman içerisinde o kişilerin isimleriyle anılmalarına yol açabilmekte ve Hurufât Defterleri kayıtlarına farklı isimlerle yansiyabilmektedir.

Pakize Yıldız, Maraş Şehri Vakıf Eserleri adlı kitap çalışmasıyla Osmanlı dönemi Maraş Kazası vakıf eserlerini Hurufât Defterlerinden tespit etmiş, tespit etmiş olduğu vakıf eserlerle ilgili Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki muhtelif fonlardan belgelerle çalışmasını zenginleştirmeye çalışmıştır. Maraş şehrinin Osmanlı döneminde belirli bir zaman dilimine ait vakıf envanterini sunan çalışmanın Maraş şehri üzerine çalışan araştırmacılara katkı sağlayacağı şüphesizdir. Diğer yandan zaman ve dönem sınırlaması konmaksızın bu başlık altında bir çalışma yayınlanacaksa mutlaka ilgili vakıf eserlerin Hurufât Defterleri kayıtlarından öncesi ve sonrasına gidilmeye çalışılmalı, Şer'îye Sicilleri ve Tahrir Defterleri mutlaka çalışmaya dahil edilmelidir.

Ermenek Kazası ve Köyleri Vakıf Eserleri adlı kitap ise Mevlüt Eser tarafından 2012'de hazırlanmış yüksek lisans tezinin kitaplaştırılmış halidir. Kitap, giriş ve sonuç bölümü dışında altı bölüm ile kitabın sonuna eklenmiş görsellerden oluşmaktadır. Eser, kaza merkezi ile bağlı köylerdeki vakıf eserleri tespit ederek Ermenek Kazası ve çevresinin sosyal ve dinî tarihine ışık tutmayı amaç edindiği çalışmasında 1690'lı yıllardan 1840'lı yıllara kadar vakıf tevcihat kayıtlarını içeren Hurufât Defterleri'ni ana kaynak olarak kullanmış. Eser, tespit ettiği vakıf eserlerin izini sürerek yine Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde yer alan 19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın başlarına kadar devam eden Yeni Şahsiyet Defterleri ile Berat ve Hülâsa Defterleri kayıtlarını kullanmış. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde vakıflarla ilgili muhtelif fonlardaki belgeler ile Konya Şer'îye Sicilleri'nde Ermenek Kazası ile ilgili belgelerden vakıflara ait olan belgeler kullanılarak çalışma arşiv kaynakları açısından zenginleştirilmiştir. Ermenek Kazası'nda tespit edilen vakıf eserlerin vakfiyelerine ulaşılmaya çalışılmaması bu çalışmanın arşiv kaynağı açısından eksik yönünü oluşturmaktadır.

Yazar, eserinin giriş kısmında kullandığı kaynaklar ve araştırmasının yöntemi hakkında bilgiler verdikten sonra ilk bölümde Ermenek Kazası'nın coğrafi durumu ve tarihçesi hakkında genel bilgiler ver-

1. Pişmiş ve kurutulmuş tahılı kabuğundan ayırmaya yarayan bir çeşit değirmen.

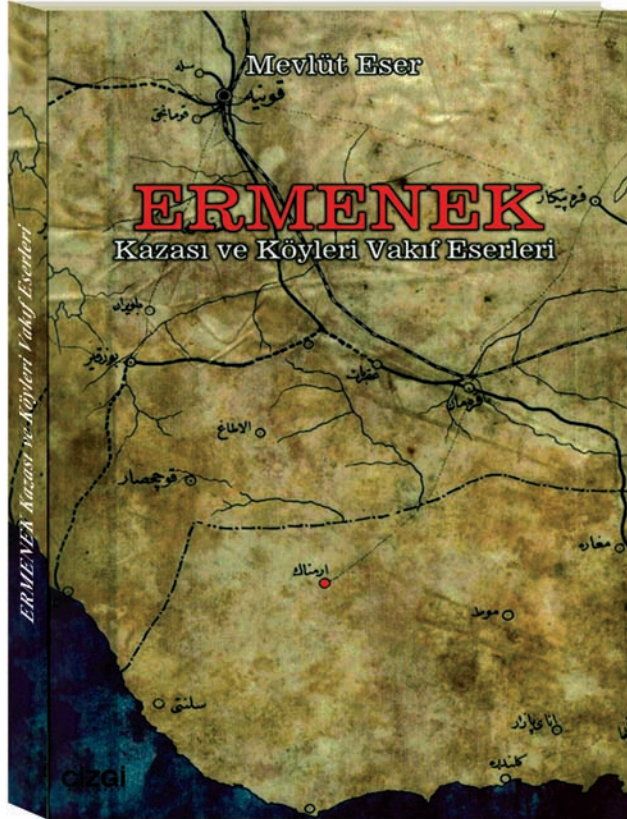
miştir. Yazar, Ermenek Kazası, Kaza ve Vakıf Görevlileri başlığını verdiği ikinci bölümde, mahkeme görevlileri, vakıf görevlileri, din hizmeti görevlileri, eğitim alanında çalışanlar, temizlikle ilgili görevliler, ticaretle ilgili görevliler ve su yolu görevlileri alt başlıklarında vakıf çalışanlarını tasnif etmiştir. Bu bölümde Ermenek'te görev yapmış mahkeme çalışanları olarak kadı, naip ve muhızlılar ile esnaf teşkilatı görevlileri olan şeyh-i seb'alar görev yaptıkları tarih sıralamasına göre tablolaştırılmış ve Ermenek tarihi üzerine çalışma yapacaklar için güzel bir envanter çıkartılmıştır.

Kitabın üçüncü bölümünde Ermenek kaza merkezindeki ibadethanelere yer verilmiştir. Yazar kaza merkezinde tespit etmiş olduğu cami ve mescitleri mahallelerine göre tasnife tabi tutmuştur. Bu çerçevede Ermenek kaza merkezinde 12 mahallede 31, mahallesi tespit edilemeyen 3 olmak üzere toplamda 34 ibadethane bulunmaktadır. Yazar tarafından bu ibadethanelerde görev yapan görevliler tablolar halinde verilmiştir.

Dördüncü bölümde Ermenek Kazası'na bağlı köylerde bulunan ibadethaneler tespit edilmiş ve buralarda görev yapan kişiler tablolarla belirtilmiştir. Yazarın tespitine göre Ermenek Kazası'na bağlı 49 köyde 72 cami ve mescit bulunmaktadır. Yazar tarafından Ermenek Kazası'nda tespit edilen eğitim kurumları kitabın beşinci bölümüne konu edilmiştir. Eğitim kurumları olarak tespit edilmiş olan mektep ve medreseler buldukları yerler hakkında da bilgiler verildikten sonra buralarda görev yapanların isim listeleri tablolar halinde verilmiştir. Kitabın altıncı ve son bölümü ise Ermenek Kazası'nda yer alan sosyal kurumlara ayrılmıştır. Yazarın tekke ve zaviyeler, türbeler ile hamamlar alt başlıklarında incelemiş olduğu bu bölümde Ermenek'te 16 tekke ve za-

viye, 4 türbe ve 2 hamam bulunmaktadır. Yine yazar tarafından bu sosyal kurumlarda çalışanların isim listeleri tablolarla gösterilmiştir.

Eser'in Ermenek Kazası ve Köyleri Vakıf Eserleri adlı çalışması Ermenek şehri üzerine çalışma yapacak olan şehir ve sanat tarihçilerine vakıf eser envanteri sunmanın ötesinde bu vakıf eserlerde görev yapmış kişilerin isimleri, atanma tarihleri, aldıkları ücretler ve görevden ayrılma sebepleri gibi verileri sunması yönüyle de Ermenek şehri sosyo-ekonomik yapısı hakkında çalışma yapacak olanlar ile kültürel araştırma yapanlara da bol malzeme sunmaktadır.

Vakıflarla İlgili Üç Kitap

Mehmet Kurtoğlu *

**Yasin Yılmaz (2012).Örfizâde Vakfı,
Ankara:Kişisel Yayın.
ISBN :978-605-63477-0-2**

Son yıllarda geçmişe olan ilginin artması dolayısıyla özellikle Osmanlı tarihi başta olmak üzere tarihi konu edinen kitapların merak uyandırması ve bu alanda yapılan yayınların artarak çoğalması dikkat çekmektedir. Tarih konusuna gösterilen ilginin birinci nedeni insanların geçmişe merak etmesi, ikincisi ise Osmanlı arşivinin araştırmacılara açılması, Osmanlı ve yakın tarih konusundaki karanlık noktalar üzerindeki tartışmaların canlı olmasıdır. Ayrıca insanların tarihe ilgisinin arkasında aile, soy sop ve geçmişe merakının yattığını da unutmamak gerekir. Son yıllarda tarihi kitap, roman ve filmlerin artması bunun en somut göstergesidir.

Tarih ile yakın bir ilişkisi olan vakıf, bilindiği üzere bir yanıyla tarihle ilişkili, diğer yanıyla Osmanlı'nın uyguladığı bir sistem ve medeniyetin anlayışıdır. Bu medeniyet anlayışı geçmişte sosyal hayatın düzenlenmesinde etkili olmuş, şehirlerin inşasında kurucu rol oynamış ve varlıklı insanların yardımlaşmada adeta yarışmasını sağlamıştır. Özellikle Osmanlı tarihini vakıf konusunu göz ardı ederek tanımak ve tanımlamak mümkün değildir. Zira Osmanlı bir vakıf medeniyetidir. Son yıllardaki tarihe merakın aynı zamanda vakıf konusunun da işlenmesini, popülerleşmesini sağlamıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü yayınları arasında çıkan "ilginç vakıflar" kitabına gösterilen alaka bunun en somut göstergesidir.

Tarihimizin ve kültürümüzün önemli bir unsuru olan vakıflar konusunda yapılan yayınlar bu anlamda dikkat çekmektedir. Özellikle Vakıflar Genel Müdürlüğü başta olmak üzere üniversiteler, sivil toplum örgütleri ve vakıflar bu alanda ciddi yayınlar yapmaktadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü yayınları arasında çıkmış olan "Kanuni Vakfiyesi Süleymaniye Külliyesi" adlı çalışmasından tanıdığımız Dr. Yasin Yılmaz'ın "Örfizâde Vakfı" adıyla yayınlanan kitabı vakıf ve şehir tarihi bağlamında dikkate değer bir çalışmadır. Akademik bir titizlikle hazırlanan bu kitap, Diyarbakır'da kurulan Örfizâde Vakfı'nı, Vakıf arşiv belgelerine dayanarak geniş bir şekilde ele almıştır. Yazar konuya girmeden önce yaptığı çalışma-

nın metodunu, kaynaklarını, amacını anlatmış ve ardından vakıf konusunda genel bilgilere yer vermiştir. Önsözde Abdurrahman b. Numan tarafından kurulan Örfizâde Vakfı ile ilgili herhangi bir çalışma yapılmadığını, konu ile ilgili vakfiye ve arşiv belgeleri dışında bir eser bulunmadığını belirten Yılmaz, kitabın hazırlanışını ise şöyle açıklıyor: "Vakfın tarihini araştırmaya vakfiyeden başlayarak, arşiv belgeleriyle devam ettik. İncelediğimiz belgelerde vakıfla ilgili farklı ancak iyice bakıldığında aynı noktaya varan bilgiler gördük. Vakfın birden fazla isminin olmasının, vakfa geçirdiği dönemler içerisinde farklı kişiler tarafından yapılan ilavelerden ve hayır kurumlarının isimlerinden kaynaklandığını gördük. 942/1536 tarihli olan vakfa süreç içerisinde birçok isim verilmiştir. İsimlerin farklı ancak mütevellilerin aynı olması bizi vakfın, geçirdiği dönemdeki mütevellilerin ismine izafe edildiği sonucuna ulaştırdı. Ya da vakfın ilk kurucusu Şeyh Sadettin Cebâvî'nin ismi zikredilmiştir. Günümüzde Örfizâde ya da Örfioğlu ismiyle bilinmektedir. Bundan dolayı kitaba Örfizâde Vakfı adını verdik ancak kitabın içindeki bütün değerlendirmelerde ise vakfın kurucusu Abdurrahman b. Numan adını kullandık."

Yazar, kitabın giriş bölümünde ayrıca vakıf kurumu üzerinde durarak İslam dininde ve Osmanlı da vakfın yerini anlatmış. Ayrıca vakfın kurulduğu Diyarbakır şehir tarihi hakkında bilgiler vererek, burada yaşayan devlet ve medeniyetlere yer vermiştir. Kitabın bu bölümü küçük bir şehir tarihi olarak da okunabilir. Yazar, Örfizâde Vakfı ile ilgili vakfiyeye dayanarak verdiği bilgilerde; Abdurrahman b. Numan'ın kurduğu vakfa ait vakfiyenin Vakıflar genel Müdürlüğü Arşivi'nde iki nüshası bulunduğunu belirtmektedir. Bunlardan biri, orijinal olduğu tahmin edilen 11 Şevval 942 H./3 Nisan 1536 M.tarihli Arapça vakfiye, diğeri de yine aynı arşivde 580 nolu defterin 39. sayfasının 19. sırasında bulunan istinsah edilmiş vakfiyedir. Orijinal vakfiye, yazarın belirttiği üzere rulo halinde tek sahife olup, 108 satırdan oluşmakta, kâğıdı aharlı ve filigranlıdır. Bu bağlamda XVI. Asır kâğıdı özelliğini taşımakta ve hattı ise nezaretler öncesi dönemin harekesiz nesih-talik usulü ile yazılmıştır. Vakıf kurucusu Ab-

* Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayın Müdürü.

durrahman b. Numan hakkında da yazar şu bilgileri vermektedir: "Vakfiyede hayır yapmanın önemi ayet ve hadislerle vurgulandıktan sonra, vakıf Abdurrahman b. Numan'ın hayırseverliği ve diğer bazı özelliklerinden bahsetmektedir. Vakfiyede vâkıfın şeriatın yolcusu ve gerçeğin takipçisi olmasından dolayı herkesin müşridi olduğu anlatılıyor. Bunun yanında dünya hazinelerini aydınlatan kandili, aşırı a'la hazinesinin anahtarı, göklerin kutbu ve bilgi dünyasının güneşi olarak nitelendirilmektedir. Manevi cezbe âleminin kaynağı, okyanus gibi her şeyi apaçık kuşatan, ilahi aşkın deposu ve yüce tarihin(Sa'diyye) kurucusu olduğu belirtilmektedir."

Oldukça geniş şekilde vakfın tanıtıldığı kitapta, yazar vakfın elden çıkarılışını ve bugünkü durumu hakkında da bilgiler vermektedir. Yazarın verdiği bilgiye göre vakıf, sosyal bir yardımlaşma kurumu olmasına rağmen, zaman zaman insanlar bunun kıymetini anlamamış, talan etmişlerdir. İslam ve vakıf hukuku açısından büyük bir sorumluluk yüklenmesine rağmen, kültürel yozlaşmalar sonucunda vakıfların değeri anlaşılmamış ve birçoğu elden çıkmış veya ehil olmayan insanların eline geçmiştir. Tabi ki bunda bazis sosyal ve siyasi sebeplerinde etkisinin olduğunu altını çizen yazar, 20. yüzyılın ikinci yarısında yapılan kadaströ çalışmaları dolayısıyla Örfzâde Vakfı'nın gayrimenkullerinin bulunduğu yerlerde kadaströ çalışması yapıldığından dolayı, birçok akarını kaybettiğini belirtiyor. Zamanın vakıf yöneticilerinin itiraz ve dava açma yoluna gitmemesi dolayısıyla üzerinden 20 yıl geçtiği için zaman aşımı dolayısıyla dava açma hakkının da ortadan katılığını söylüyor. Vakfın bugünkü durumu hakkında ise; "vakfın birçok akarını kaybetmesine rağmen bugün halen varlığını sürdürdüğünü, vakıf evladiyelik olduğundan dolayı asırlar boyunca vakfın en erşed ve en akıllı çocukları tarafından tevliyeti üstlenilerek varlığını sürdürmüş ve günümüze kadar gelmiştir. Ancak günümüzde yönetim sistemi, 5737 sayılı Vakıflar kanununa göre değiştirilerek tevliyet sisteminden yöneticilik sistemine geçtiğini" belirtiyor.

Vakıf hakkında geniş bilgi ve belgelerin yer aldığı, iki yüz seksen sahifeyi bulan kitap, bu alanda yayınlar yapmak isteyen diğer vakıflar için örnek teşkil etmektedir. Özellikle akarları olan büyük vakıfların bu tür çalışmalara önem vererek desteklenmesi yahut yönetiminde buldukları vakıfların böylesine detaylı olarak araştırılıp kitaplaştırılması, bu alanda yapılacak çalışmalara zenginlik katacaktır.

**Balkanlar'da Osmanlı Vakıfları ve Eserleri
Uluslararası Sempozyumu
(Haz: D.Gazi Benli, Gökçe Günel, Mehmet
Kurtoğlu, Hüseyin Başkaya) (2012)
Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay.
ISBN: 978-975-19-5566-1**

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 2012 yılında "Vakıf Medeniyeti Balkan Vakıfları" adıyla kutladığı Vakıflar Haftası etkinlikleri çerçevesinde gerçekleşen sempozyum bildirilerinin yer aldığı "Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri" adlı kitap Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından, "Bursa'dan Balkanlara Vakıf Medeniyeti Sempozyumu" ismini taşıyan eser ise Bursa Bölge Müdürlüğü eserleri arasında yayımlanmıştır. Alanında birbirini tamamlayan bu iki kitap, Osmanlı, Balkanlar, Bursa ve vakıf konusunda önemli bilgiler içermektedir.

Osmanlı'nın 400 yıl hüküm sürdüğü Balkanlar, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın deyişiyle Tuna'dan öte şehit olmuş parçamızdır. Geçen yüzyıl yaşanan savaş, ölüm, göçler ve sınırların çizilmesiyle uzunca bir zaman Balkanlar sanki bizden çok uzak, farklı bir medeniyet gibi algılanmıştır. Oysa Osmanlı ne kadar Anadolu ise o kadar Ortadoğu ve Balkanlardır. Bu anlamla Balkanlara baktığımızda bölgenin ecdadımız tarafından inşa ve ihya edildiğini, vakıflar başta olmak üzere kültürümüzle bir kimlik kazandığını görürüz.

Ecdadımızın 400 yıl hüküm sürdüğü bu topraklarda kurduğu vakıflar ve yaptığı hizmetlerin anlaşılabilmesi, arşiv belgeleri ve vakfiyelerin gün yüzüne çıkarılması gerekmektedir. İşte bu anlamda Vakıflar Genel Müdürlüğü geçen yıl yapılan uluslararası "Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Sempozyumu"nda sunulan bildirileri yayınladığı kitabın girişinde Vakıflar Genel Müdürü Dr. Adnan Ertem, açılış konuşması yer alıyor. Yerli ve yabancı akademisyenlerin tebliğlerinin yer aldığı kitapta, Prof. Dr. Ahmet Akgündüz, "İslam hukukuna göre vakıf mallarının mülkiyet meselesi" başlığı altında sunduğu bildirisinde "Vakıflar hükmi şahsiyet kabul edilebilir mi?" sorusuyla daha da genişletiyor. Akgündüz, daha sonra "Mülkiyet hakkının sübutu açısından vakıfların çeşitleri" başlığı altında ayrıntılı anlattıktan sonra, "vakıfların İslam hukukunda hükmi şahsiyetleri mevcuttur ve dolayısıyla malik olabilirler. Ancak mülkiyet hakkının vakıf hükmi şahsiyetine geçebilmesi için vakfın sahih yahut gayr-ı sahih olmasına ve vakıfların bu açıdan yapılan tasniflerine dikkat etmek gerektiğini belirtiyor.

Prof. Dr. Heath W. Lowry'in "Madalyonun Diğer Yüzü, Yunanistan'da Osmanlı Camileri ve Türbeleri"

yıkılan, ihmal edilen, dönüştürülen, yeniden dönüştürülen ve restore edilen” başlıklı bildirisinde “Ben bugün üstten bir bakışla, son 50-60 senelik zaman içerisinde Yunanistan’daki Osmanlı varlığı üzerine sizlerle birlikte kısa bir gezinti yapmak istiyorum” diyerek başladığı bildirisinde Selanik şehrini örnek alıyor.

Özellikle Selanik gravürü üzerinden giderek, buradaki Osmanlı yapılarının nasıl tahribata uğradığını anlatan Lowry, bildirisinde şöyle yazıyor: “O tarihlerde sanki minareden başka bir şey yok gibi Selanik’te. Zaten Evliya Çelebi de 1667 civarında gittiği zaman, 32 cami ve 150 mescitten bahsediyor. Şu anda Selanik’te ayakta kalan bir tek minare vardır; o Rotemdan Müzesi’nin yanındaki eski Sinan Paşa Camii veya Şeyh Ortacı Camii. Zaten Roma’dan kalan bir ibadet yeridir o, Bizans zamanında kilise olmuş, sonra camii oldu, şu anda da müze olarak kullanılıyor. Bunun minaresi hem ayakta, hem de epey büyük bir eforla son 15 sene içinde restore edilmiş. Ama tabii, bildiğimiz üzere, Selanik’te ciddi bir felaket yaşandı, o felaket de 1917’deki yangın. O yangının ardından da mübadele geldi. Dolayısıyla, hem o yangın dolayısıyla Osmanlıların yapıtlarının büyük bir kısmı tahrip oldu; hem de 5-6 sene sonra mübadele olunca, onların asıl sahipleri de Yunanistan’dan bugünkü Türkiye’ye göç ettikleri için, geri kalanları da büyük ölçüde sahipsizlikten, bakımsızlıktan dolayı tahrip olmuştur” diye yazıyor.

“XV ve XVI Yüzyıl Saraybosna Vakıfları” başlığı altındaki bildirisinde: “Vakıflar, Saraybosna’nın bir şehir olarak gelişmesinde en büyük rolü oynamıştır. Değişik kurumlar vakıfların sayesinde sadece kurulmuş değil, işler hale gelmiştir” diyen Dr. Behija Zlatar, bildirisinin devamında, “Bugünkü Saraybosna’nın yerinde Osmanlılardan önce de yerleşim vardı, ancak şehirleşmesi Gazi İsa Bey İshakoviç’in vakıflarıyla başlamıştır. Ondan sonraki vâkıflar, Bosna sancak beyleri ve diğer beyler, zengin tüccar ve zanaatkârlar yaptırdıkları vakıflarla Saraybosna’nın XVI yüzyılda Bosna’nın en güzel ve önemli şehri olarak önce sancak, sonra da eyalet merkezi olmasını sağlamışlardır. 1528-30., 1540-41., 1565., 1567-68 ve 1604. tarihli Bosna Sancak defterlerinde ve vakıfnamelelerde vakıflar hakkındaki bilgiler çok sayıda vakıfların kurulduğunu ve içinde büyük maddi yatırımların olduğunu

göstermektedir” diye yazmaktadır.

Hurufat Defterlerine dayanarak “Saraybosna Vakıfları (16. Yüzyıl Sonları-19.Yüzyıl İlk Yarısı)” adlı makalesinde; “Saraybosna 15. yüzyılın ortalarında yeri bizzat kendisi tarafından belirlenen mevkide Bosna sancakbeyi İshakoğlu Gâzi İsa Bey’in yaptırdığı vakıflar ile temellendiğini” söyleyen Hatice Oruç, Gazi İsa Bey’in halefi sancak beyleri, ileri gelen devlet adamları ve varlıklı esnaf tarafından yapılan yeni vakıflarla geliştirilmiş olduğunu belirtiyor. Ayrıca 16. yüzyılın otuzlu yıllarında Gâzi Hüsrev Bey’in yaptırdığı vakıf binaları ile altın çağını yaşadığını belirtiyor. Hatice Oruç, verdiği istatistiksel bilgiler ve belgelerle zenginleştirdiği makalesi Bosna vakıfları hakkında bilgiler sunuyor.

Prof. Dr. Hakkı Acun’un “Makedonya-Üsküp Fatih Sultan Mehmet (Taş) Köprüsü ve Namazgâhi” makalesinde ise, Nâmazgâhlar hakkında bilgiler içermektedir. Namazgâhin açık havada namaz kılmaya mahsus yerler olduğunu belirten Acun, “bu eser-

lerden şehir içlerinde olanlar, küçük boyutlu, bir mihrap taşı ve küçük bir yükselti şeklinde yapıları olduğu gibi, mihraplı-minberli, müezzin mahfilli ve yalancı minareli olanları da vardır. Çoğunun yanında bir çeşme de bulunur” diye yazıyor. Prof. Dr. Géza Dávid, “Osmanlı Macaristanı’nda Bazı Vakıflar” makalesinde, 16’ncı ve 17’nci yüzyıllarda Osmanlı denetimi altına giren Macaristan’da ve özellikle ülkenin bugünkü topraklarında –Balkan memleketleriyle kıyasla – oldukça düşük sayıda mülk ve vakıf olduğunu belirttiikten sonra bunun başlıca nedenlerinin birinin Osmanlı hâkimiyetinin burada tam anlamında kök salmadığı için bu bölgenin her zaman biraz serhat niteliğini taşımış olmasına bağlıyor. Bununla birlikte yüksek görevlilerin bir kısmı buralarda da hayrat işleriyle de uğraştığını belirten Dr. Géza Dávid, arşiv belleri ışığında konusuna açıklıyor getirmiş.

Güncelliğini koruyan konulardan biri hiç kuşkusuz azınlık vakıflarıdır. Bu güncel konuyu Kezban Hatemi “Yunanistan Ve Türkiye’de Azınlık Vakıfları” başlığı altında değerlendiriyor. Hatemi, yazısında; “Cemaat vakıfları dediğimiz zaman, önce kısa bir özetle Türkiye’de olan ve olması gereken üzerinde durmak istiyorum. Çok eski tarihi sürece girmiyorum; çünkü zaten bu konunun mağdurları, uzmanları ve çok değerli hukukçuları da aramızda olduğu için, ayrıntıya girmiyorum. Belki sorularda cevaplandırmayı tercih ederiz, sorularınızla katkıda bulunabilirsiniz. Cemaat vakıfları, özellikle Adalet ve Kalkınma Partisinin göreve gelmesiyle, eşzamanlı olarak Avrupa Birliği uyum yasalarının aynı süreçte Türkiye gündeme oturmasıyla paralel yürümüştür; ancak, bu paralel yürümede birçok konuda zorluk çekmiştir cemaatler. Şu yapılmıştır: Demokratik, sosyal hukuk devletinin gereği olan şeffaflaşma ve katılımcı demokrasinin, sivil toplum örgütlerinin katkısı büyüktür” diye yazıyor.

Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri sempozyumu kitabında açış konuşmalarının dışında altı oturumda toplam otuz üç katılımcının sunduğu makaleler yer alıyor. Kitapta yer alan diğer; Laki Vingas’ın “Osmanlıdan Günümüze Cemaat Vakıfları; Cemaatlerin Yeni Yönetim Anlayışında Vakıfların Rolü ve Geleceği”, Dr. Behija Zlatar’ın “XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Saraybosna Vakıfları”, Dino Mujdzevic’in “General Outline of History of Evkaf Institution in Bosnia - Herzegovina”, Andras Riedlmayer’in “Foundations of The Ottoman Period in The Balkan Wars of The 1990”, Prof. Dr. Machiel Kiel’in “Ottoman Pious Foundations in Western Bulgaria”, Doç. Dr. Mehmet Zeki İbrahimgil’in “Makedonya’da Mustafa Paşa’nın Vakıf Malları”, Dip. Ing Grigor Boykov’un “The Waqf and The Complex

of Şihabeddin Paşa in Filibe”, Athina Christiana Loupou’nun “The Protection and Enhancement of Ottoman Heritage at Mytilene/Lesvos”, Dr. Eleni Kanetaki’nin “The Creation of Historical Cultural Heritage in Greece During The Ottoman Period”, Gjejlane Hoxha’nın “Legal Protection of Cultural Heritage in Kosova, Past, Present and Future”, Yrd. Doç. Dr. Turgay Cin’in “3647 Sayılı ve 2008 (3647/2008) Tarihli Yunanistan Vakıflar Yasası ve Uygulamaları”, Harun Karacic’in “International Regulation of Waqf Property in the Western Balkans”, Hasan Dzilo’nun “Makedonya’da Vakıflar: Yasal Çerçeve Ve Gerçekler Arasındaki Boşluğun İçinde”, Dr. Ayşegül Kılıç’ın “Guzat Vakıflarına Bir Örnek: Gümülçine’de Gazi Evrenos Bey Vakfı”, Dr. Rahman Ademi’nin “Karadağ Vakıfları: Hukuksal Perspektif”, Rame Manaj- Refike Sülçevsi’nin “Kosova Devlet Arşivleri’nde Var Olan Vakfiyeler”, Doç. Dr. Orlin Sabev’in “Bulgaristan’da Osmanlı Vakıf kütüphaneleri”, Adnan Torun’un “Osmanlı Dönemi Vakıf Araştırmalarında Kuyud-ı Kadime Arşivinin Rolü ve Önemi”, Cuma Atabay’ın “Balkan Ülkeleri Vakıfları (Bosna Örneği)”, Dr. Önder Bayır’ın “Osmanlı Arşivindeki Vakıf Tasnifi Ve Rumeli’de Kurulan Vakıflar”, Vladimir Bozinovic- Victor Popovic’in “Analysis of Documentation About Ottoman Heritage in Belgrade Via Digital Reconstruction of Sokollu Mehmed Pahsa Caravanseral”, Prof. Ali Pajaziti- Musa Musai “Socio Cultural Impacts of Ottoman Foundations Spirit in Contemporary Balkans: Macedoian Context”, Prof. Dr. Numan Aruç’un “İlim, Bilim Ve Öğretim Vakfı: İsa Bey Medresesi”, Prof. Dr. Cazim Hadzimejlis “Bosna- Hersek’teki Kültür, Bilim Ve Eğitim Üzerindeki Osmanlı Etkisi: Mevcut Durum”, Dr. Aladin Husic’in “The Role of Waqf in The Development of Kasaba Visoko in Bosnia” bildirileri yer alıyor.

Şekil ve zengin içeriğiyle doyurucu olan kitap, resim, fotoğraf, arşiv belgesi ile desteklenmiştir. İçerden ve dışarıdan bakışla Balkan vakıflarının anlatıldığı yayın bu alanda çalışanlar için bir başvuru kaynağı niteliğindedir.

Bursa'dan Balkanlara Vakıf Sempozyumu,
Ed. Prof.Dr. Mefail Hızlı,
Vakıflar Bursa Bölge Müdürlüğü Yay.
ISBN: 978-975-19-5587-6

Prof. Dr. Mefail Hızlı'nın editörlüğünü yaptığı "Bursa'dan Balkanlara Vakıf Medeniyeti Sempozyumu" kitabı "Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri" sempozyumunun devamı niteliğinde bir yayındır. Bursa'da düzenlenen sempozyum bildirilerinden oluşan bu kitap, Osmanlı dönemi Bursa-Balkan ilişkisi/benzerliği ve vakfiyeler üzerinden Balkan şehirlerinin oluşumu anlatılıyor.

Osmanlılarla birlikte şehirleşen Balkanlarla Anadolu'nun ruh ve kültür bağı vardır. Geçtiği yerlerde derin izler bırakan Osmanlı, Balkanları adeta yeniden inşa ve ihya etmiş, bölgede bir Osmanlı kültür ve medeniyeti oluşturmuştur. Büyük şair Yahya Kemal'in;

*"Üsküp ki Yıldırım Bayezid Han diyarındır
Evlad-ı Fatihana onun yadigârıdır
Firuze kubbelerle bizim şehrimizdi o.
Yalnız bizimdi, çehre ve ruhiyle bizdi o.
Üsküp ki Şar Dağı'nda devamıydı
Bursa'nın
Bir lale bahçesiydi dökülmüş temiz
kanın"*

Mısralarında dile getirdiği gibi Balkanlar bize ecdat yadigârıdır. 400 yıl hüküm sürdüğümüz bu topraklar, sınırlarla bizden kopmuş olabilir ama fakat inancı, ruhu dahası kültürüyle bizimledir. "Bursa'dan Balkanlar'a Vakıf Medeniyeti Sempozyumu"nun geçmişte bu ruhun şekillendiği şehir Bursa'da yapılması oldukça anlamlıdır. Bu anlamda kitaptaki bildiriler bu geçmiş birikimi ortaya koymaktadır. Kitabın takdiminde geçtiği anlatıldığı üzere;"Vakıf kurumunun zirveye ulaştığı Osmanlı Dönemi, özellikle Balkanlarda, İslam medeniyetinin sembolleri olan camiler, medreseler, hanlar, hamamlar, köprüler, bedestenler gibi mimari eserlerin bir nakış gibi işlendiği çok müstesna bir dönem olmuştur. 500 yıl boyunca Balkan coğrafyasında ecdadımız Osmanlı'nın çoğu vakıflar aracılığı ile vücuda getirdiği eserlerin sayısının 30.000'den fazla olduğu ifade edilmektedir. Denilebilir ki Osmanlı, vakıflar marifeti ile Balkanları, ta-

rihinde olmadığı kadar mamur etmiş, bir barış ve huzur toprağı haline getirmiştir. Balkanlardaki her dinden ve ırktan insanın doğumundan ölümüne kadar gerekli ihtiyacını karşılayan vakıflar, bugün Balkan ülkelerinde yaşayan milyonlarca insanın özlemleri aradığı kurumlar haline gelmiştir."

Yurt içinden ve Balkanlardan katılan akademisyenlerin bildirimlerinin yer aldığı sempozyum kitabının önsözünde Prof. Dr. Mefail Hızlı, "Bursa'dan, fethe-dildikçe genişleyen coğrafyanın her tarafına ve bu arada Balkanlar'a uzanan vakıf kültür ve medeniyeti, yüzyıllar boyu kaynağını İslâm dininden, karakterini de Osmanlılardan almıştır. Bursa'ya hâkim olan Osmanlı şehir kimliği, Edirne'ye, İstanbul'a, Şam'a, Kahire'ye yansıdığı gibi Sofya'ya, Üsküp'e, Saraybosna'ya Prizren'e, İşkodra'ya, Gümülcine'ye de aynen taşınmıştır. Bugün bu coğrafyanın insanları eğer Osmanlı'ya ve Türkiye'ye büyük bir sevgi ve saygı duyuyorlarsa, bunun temelinde ecdadın coğrafyanın tamamına sindirdikleri insan sevgisidir. Yani öylesi bir içtenlik ve samimiyetle kurulan vakıflar sayesinde şehirler muazzam bir şekilde inşa edilmiş ve hayatı kolaylaştıracak bütün kurumların devreye girmesi sağlanmıştır. İşte bu olgu "Bursa'dan Balkanlar'a Vakıf Medeniyetimiz" bağla-

mında bir sempozyuma konu olma imkânı bulmuştur” diyerek neden Bursa’da Balkan Vakıfları konusun gündeme getirdiklerinin altını çiziyor.

Sayın Bülent Arınç’ın Takdim, Sayın Mürsel Sarı’nın Sunuş, ve Prof.Dr. Mifail Hızlı’nın Önsöz’ünü yazdığı kitapta, Muhammed Ahmetaj’ın “Kosova’da Osmanlı Vakıf Eserleri”, Enes İdris’in “Osmanlı Vakıflarının Makedonya’daki İzleri(Üsküp Örneği), Haliq Hasa’nın “Arnavutlukta Osmanlı Vakıfları”, Merzuk Grabus’un “Osmanlı Vakıflarının Bosna’daki İzleri (Gazi Hüsrev Bey Külliyesi Örneğinde), Tefvik Yüce-

doğru “İnanç Dünyamızda Vakıf”, Salih Karacabey’in “Hz. Peygamber’in Hayatında Sosyal dayanışma”, Saadet Maydaer’in “İslam Medeniyeti ve Osmanlı’da Vakıf Anlayışı”, Sezai Sevim’in “Bursa Vakıflarının Problemlerinden Günümüze Ulaşan Bir Örnek: I. Murad Vakfı Arazisinin Doğu Sınırı”, Hasan Basri Öcalan’ın “Osmanlı Kuruluş Dönemi Vakfiyeleri”, Cafer Çiftçi’nin Bursa Mahalle Avarız Vakıfları” adlı bildiri konuları ve değerlendirmeler yer alıyor. Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü yayını olarak basılan kitap orta boy, iki yüz otuz sahifeden oluşuyor.

Batlı Seyyahlara Göre İstanbullu Gayrimüslimler

Rıdvan Enes Akçatepe *

Firdevs Çetin (2012).
Batlı Seyyahlara Göre İstanbullu Gayrimüslimler.
İstanbul: Yeditepe Yay.
ISBN: 9786054052912

Sevletler tarihi içerisinde Osmanlı İmparatorluğu, toplum düzeni bakımından Roma İmparatorluğu gibi karmaşık ve sofistike yapısıyla farklı bir yere sahiptir. Bununla beraber, sosyal ve kültürel tarihin günümüzde daha çok ilgi çekmesiyle doğru orantılı olarak, Osmanlı toplum yapısının incelenmesi, yeni araştırmalarla ilerleme kaydetmektedir. Siyasî tarih geleneğinin gölgesinden tedricen sıyrılmakta olan Osmanlı tarihi çalışmalarının da, taze bakış açıları ve yöntemlerle farklı alanlara da yoğunlaşması gerekmektedir.

Sosyal tarih araştırmalarının önündeki engeller yeni aşımaya başlamışsa da, söz konusu araştırmalar kendi içinde alt problemler ihtiva etmektedir. Seyahatnameler de bu problemlerden birine konu olur. Yapısı gereği özne bilgiler içeren seyahatnameler, yazarları olan seyyahların dünya görüşleriyle şekillenmişlerdir. Bu bakımdan, kullanılması sakıncalı olarak görülse de ham/öznel bilgilerin yorum ve analiz süzgecinden geçirilmesiyle elde edilecek çıktı, tatmin edici sonuçlar doğurabilir. Batlı Seyyahlara Göre İstanbullu Gayrimüslimler, bu doğrultuda vücuda getirilen bir eserdir. Firdevs Çetin'in yapıtı, 2011 yılında tamamladığı "Batlı Seyyahlara Göre İstanbul'un Gayrimüslim Ahalisi (1553-1673)" adlı doktora tezinin yeniden düzenlenerek okuyucuya sunulmasıyla ortaya çıkmıştır.

Seyyahların, yabancı memleketlere olan ön yargıları gibi, tarihçiler de seyahatnamelere öznel yapılarından dolayı mesafeli dururlar. Çetin de yapıtının sınırlarını çizirken seyahat yazınlarının temkinle incelenmesi gerektiğine işaret eder ve seyahatnamelerin arşiv belgeleri eşliğinde özgün bir tarihi kaynak olarak kabul edilebileceğini belirtir. Yine yazar, kitabın özünün "Batlı gezginlerin paradigması"na dayandığını vurgular. Nitekim tek bir seyahatnamenin dahi her açıdan incelendiğinde yeterince kapsamlı olabileceğini göz önüne alacak olursak, yazarın yüz yirmi yıllık bir sürece içeren araştırmasında meseleye Batlı seyyahlar tarafından bakma düşüncesi gayet makuldür. Aslında bu eserin konusu farklıdan ziyade ilginçtir; Osmanlı Müslüman ahalisine göre bir "öteki"nin diğer

"öteki"yle ilgili mütalaaları, yani bir Müslümanın bir gayrimüslim hakkındaki veya bir gayrimüslimin bir Müslüman ile ilgili görüşü değil, Katolik ve Protestan Hıristiyanların Müslüman tabiiyeti altındaki diğer gayrimüslimler hakkındaki görüş ve gözlemleri tartışma konusudur.

İstanbullu Gayrimüslimler, konu ile yöntemin, seyyah ile seyahatnamenin ve konuyla ilgili güncel çalışmaların derinlemesine tartışıldığı bir giriş ile bizi karşılar. Devamında ise dört ana bölüm kitabın omurgasını meydana getirir. Ayrıca sonuç ve ekler kısmında konuyla ilgili kişilere faydalı olacak bilgiler yer almaktadır. İlk bölüm, kitaba konu olan İstanbul seyyahlarının tanıtımından oluşmuştur. Burada, kitabın kapsadığı zaman dilimi olan 1553-1673 yılları arasında İstanbul'u ziyaret eden seyyahlardan, Osmanlı sosyal düzeni ve özellikle Osmanlı toplumunun bir parçası olan gayrimüslim ahali ile ilgilenen kişiler seçilerek okuyucuya seyyah tipolojisi hakkında ön bilgi verilmiştir. Birincil kaynaklar içerisinde yoğun sübjektiflik arz eden seyahatnamelerin değerlendirilmesi açısından, gezginlerin hayatlarının arka planları, geçmişleri, kişisel bakış açıları ve ne amaçla İstanbul'da buldukları tartışılmış, düşünce yapıları hakkında fikir sahibi olunması amaçlanmıştır. Böylece seyyahların, değer yargıları üzerindeki yorumlarının anlaşılabilirliği mümkün olmuştur denilebilir.

Eserde ana yapıya geçtiğimiz ikinci bölüm, "Mekân" başlığını taşımakta ve seyyahların, gayrimüslimlerle nerelerde münasebet kurdukları ve etkileşime geçtikleri ve bu mekânların ambiyansları ve fiziksel şartlarının betimlendiği kısımdır. Çetin'in de belirttiği üzere bu bölümde aşırı veya gereksiz değerlendirmelerden kaçınılmış, gerekli yerlerdeki açıklamalarla konu aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bu yolu izlemede, mekânların muhtelif kaynaklardan yeniden tasvir edilmesinin, okuyucuyu seyyahın bakış açısından uzaklaştırabileceği gerçeği etkili olmuştur. Nitekim seyyahların oldukça detaylı mekân tanımlamaları bir zenginlik sunar. Rum ve Ermeni patrikhaneleri gibi resmî-dinî kurumlardan, kilise, ayazma gibi sivil-dinî kurumlara, gayrimüslimlerin

* Çankırı Karatekin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Araştırma Görevlisi.

en uğrak yerlerinden olan meyhanelerden, en küçük birim olan evlere kadar, seyyahların yerli halkla görüştüğü yerler inceliklerle anlatılmıştır.

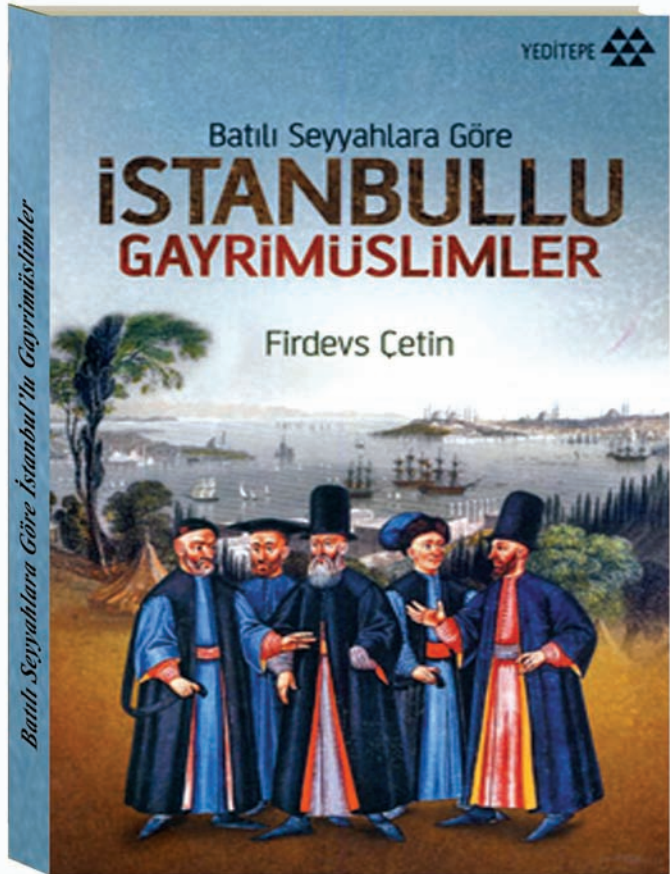
Üçüncü bölümün konusu “İnsan” başlığı altında ele alınmıştır. “Mekân-insan-inanç” üçlemesinde merkezde yer alan insan mefhumu, beklendiği gibi kitabın en temel ögesini oluşturur. Eserde kapsamlı olduğu kadar, en çarpıcı gözlem ve değerlendirmelerin yapıldığı yer de mezkûr bölümdür. Cemaatler alt başlığında önce Rumlar ve Ermeniler, ardından Yahudiler ve diğer gayrimüslim gruplar mercek altına alınmıştır. Ayrıca cemaat önderleri ve önde gelen gayrimüslimler de ayrıntılı biçimde anlatılmaktadır. Özelde, aynı dinden olan fakat farklı mezheplere mensup seyyahlar ile Rumlar ve Ermenilerin etkileşimleri son derece ilgi çekicidir. Özellikle dinî kimlikleri öne çıkan seyyahların, Osmanlı tabiiyetindeki Hıristiyanları ve Yahudileri gözlem ve tecrübelerine dayanarak, karşılaştırmalı, olumlu-olumsuz fikirlerini açıkça dile getirdikleri görülür. Osmanlı gayrimüslimlerinin sosyal hayatına dair diğer anekdotlar da seyyahların penceresinden izlenebilir; gayrimüslimlere karşı Osmanlı adaleti, cemaatlerin hiyerarşik yapıları ve bireylerin sosyal statüleri, gelenek, kılık-kıyafet, ticaret-tüketim alışkanlıkları gibi sahneler canlı şekilde ortaya konulmuştur. Yine çalışmanın kapsadığı tarihlerde Osmanlı toplumunda öne çıkan gayrimüslimler de birey olarak incelenmiştir. Bunlar çoğunlukla ekonomik güç veya mevki sahibi kişiler ve dinî liderlerdir. Bu şahısların dikkate değer diğer bir yönü ise, Osmanlı idaresi ile gayrimüslim tebaa arasında köprü vazifesi görüyor olmalarıdır.

Seyyahlardan farklı din-dünya görüşü olan Osmanlı gayrimüslimleri, “İman” esasları bakımından seyyahların özel alakasına mazhar olmuşlardır. Kitabın son bölümü de bu bağlamda “inanç” temelinde ele alınmıştır. Gayrimüslimlerin mabetlerindeki ibadetlerine, ayin, yortu, bayram ve diğer ritüellerine şahit olan seyyahlar, ortak payda ve ayrılıkları seyahatnamelerinde dile getirmişlerdir. Çetin, bu anlatıların en kayda değerlerini eserine dâhil etmiştir. Daha çok dinî kimliğe sahip seyyahlar, temel inanç kaidelerindeki müşterek noktalar ve ihtilaflar üzerinde, Osmanlı Hıristiyan tebaası ile görüş alış-verişinde bulunmuşlardır. Hatta 1573-1578 yılları arasında İstanbul’da bulunan Avusturyalı papaz Step-

han Gerlach, Rum patriğiyle Augsburg İncancı hakkında görüşerek, aralarında bazı hususlar dışında ciddi farklılıklar olmadığını vurgulamıştır. (s. 406 -409). Seyyahlar bunun dışında, bir yandan Rum ve Ermeni cemaatlerinin ne kadar farklı olduklarına işaret ederlerken, bir yandan da bu cemaatleri kendi Katolik veya Protestan yaşamlarıyla kıyaslarlar.

Kitabın sonunda, değerlendirmeler, kapsamlı bir kaynakça ve ekler yer alır. Ek olarak verilen kısımda seyahatname bibliyografyaları, seyyah ve seyahatnameler ile ilgili istatistikî tablolar, 1453-1699 yılları arasında İstanbul’u ziyaret eden Batılı seyyahlar ve onların seyahatnameleri yer almaktadır.

Bir çalışmanın sınırları ve kapsamı-kapasitesi açıkça belirtildiği takdirde, o çalışmanın nihai amacına ulaşmış ulaşılmadığı bu kıstaslara göre değerlendirilebilir. Çetin de kitabının başında konuyu tüm hatlarıyla ele almayı, meselenin Batılı gezginlerin bakış açısıyla şekilleneceğini ifade etmiştir. Eser, diğer benzer çalışmalarla kıyaslanacak olursa, amaç ve içerik açısından farklı bir konumda bulunduğu görülecek-

tır. Nitekim Osmanlı “millet sistemi” ve “seyahatnameler” ile ilgili özgün veya mükerrer çalışmaların mevcut olduğu malumdur. Yazarın iddiası ise bunların ötesinde Osmanlı gayrimüslimlerini tekrar tanımlamak değil, Batılı seyyahların Osmanlı gayrimüslimleri hakkındaki düşüncelerini değerlendirmektir. Dikkat çekilmesi gereken önemli bir husus da kitapta, hem modern araştırmalar hem de birincil kaynakların birlikte kullanılmış olmasıdır. Eserde bunlardan ikincisinin ağırlıklı olarak kullanılması, bilgi ilk elden aktarıldığı için daha önemlidir. Bu bakımdan Çetin’in meydana getirdiği yapıtın kendi dinamikleri içinde amacına ulaştığı söylenebilir.

İstanbul, Osmanlı’nın kalbi ve aynasıdır. XVI. yüzyılın ikinci yarısından XVII. yüzyılın son çeyreğine kadar, yani ihtişamlı döneminde Osmanlı payitahtının gezilmesi, Avrupa’ya karşı üstünlüğün seyyahlar tarafından yerinde görülmesi anlamını taşır. Eserde tasvir öğeleri zengin ve detaylı olarak anlatılmıştır. Bu zenginlik olay, mekân ve kişilerin gözü-

münde canlanmasını sağlamaktadır. Buna mukabil görsel materyallerin kitapta yer almayışı, zihnimizde oluşan imgelerin hayat bulmasına tam anlamıyla imkân vermemektedir. Kuşkusuz klasik döneme ait görsel malzemeler sınırlıdır ve gerçeklik düzeyi tartışılabilir. Bunun yanında kitabın hacminin geniş olması, görselliğe yer verilmesini engellemiş olabilir. Ekler kısmında, seyyahlar ile seyahatnamelerin bir araya getirilmesi bu konuda çalışacak araştırmacılara büyük kolaylık sağlayacaktır. Bunun yanında istatistikî tablolar, sağladığı veriler açısından faydalı ve yeterli gözükmektedir.

İstanbullu Gayrimüslimler’in, Osmanlı sosyal ve kültürel tarihi alanında, disipline taze ve farklı bir katkı sağlayacağı muhakkaktır. Kitap, içeriğinin yoğunluğuna karşın akıcı şekilde ilerlemekte, örgüsü, yapısı ve konunun ilgi çekiciliği okunabilirliğini artırmaktadır. Akademik nitelikte yazılmasına rağmen dilinin sadeliği ve fakat basitlikten uzak oluşu, farklı disiplin mensupları ve genel okuyucu kitlesinin kaptan faydalanmasını olanaklı kılmaktadır.

